

ПОЕЗІЯ ЯК КРИТЕРІЙ ОНТОЛОГІЧНОЇ ІСТИНИ («Tempus omnia revelat» Мартіна Гайдеггера)

У статті використані матеріали, здобуті автором завдяки науковим дослідженням у США в рамках програм RSEP, що адмініструється Американськими Радами з міжнародної освіти ACTR/ACCELS.

Мартін Гайдеггер є, безперечно, однією з найцікавіших постатей на філософському небосхилі ХХ сторіччя. З його ім'ям пов'язана оригінальна постановка проблеми Буття як визначальної у розвитку не лише філософії, а й європейської цивілізації взагалі. У головній праці «Буття і час» Гайдеггер намагається розв'язати цю проблему в контексті раціоналістичної парадигми. Але це «рішення» не задовольнило Гайдеггера, що призвело до відомого «повороту» на його філософському шляху. Проблемним для філософа у цьому зв'язку постає питання, звідки «приходить», через що відкривається нам Буття? Починаючи з 30-х років, Гайдеггер вважає, що це відбувається у витворі людського мистецтва, й особливо у мові. «Витвір мистецтва у Гайдеггера, подібно до Слова у Екхарта, «відкривається» і «блищить», наче намагаючись щось відкрити, і відкриває... замкненість, таїну. І тому Гайдеггер весь час «на шляху» — він весь час шукає Слово, досліджуючи мову, і звертаючись до тих, кому буття відкривало себе у мові — до Гельдерліна, Тракля, С. Георга. Мудреців та святих у Гайдеггера замінили поети», — пише П.П. Гайденко [1, 210]. На відповідні моменти звертає увагу і З.Н. Зайцева у статті з показовою назвою «Мартін Гайдеггер: мова і час»: «Мова, за Гайдеггером, — це передусім засіб існування індивідуальної свідомості... Частина таємничої сутності мови (і буття) закладена у кожному індивіді, однак він не може піднятися до неї, адже вона «підноситься» над його розумінням. Мова сутності — це царство мови (і буття)... про людину можна судити: «вона є», і це тільки тому, що її людська сутність втілена у мові» [2, 172].

Як бачимо, З.Н. Зайцева фактично цілком отожднює поняття мова і буття в контексті філософії Гайдеггера. Це є не зовсім коректним. Скоріше можна розглядати мову як субстанцію чи «формальну модель» буття. Добрим аргументом на користь цього положення є відомий вислів самого Гайдеггера у «Листі про гуманізм»: «Мова є домом буття. У помешканні мови перебуває лю-

дина. Мислителі та поети — охоронці цього помешкання» [6, 192].

Початком «повороту» Гайдеггера у 30-ті роки В.В. Бібіхін вважає доповідь «Про сутність істини» [3, 365]. У цій праці Гайдеггер, всупереч традиційному розумінню істини, сутність якої він зводить до формули: *Veritas est adaequatio rei et intellectus* (істина є адекватність речі пізнаному) розгортає власне розуміння сутності істини як свободи. «Людина володіє свободою не як якістю, а навпаки: свобода, екзистенціальне відкриваюче буття існуючого володіє людиною, і до того ж визначально, так що виключно воно гарантує людству співвідношення з сушим у цілому як таке співвідношення, яке обґрунтовує і характеризує історію» [5, 18-19]. Звідси — відоме визначення істини як відкритості, відвертості, яку Гайдеггер називає грецьким словом *a-letheia*.

Саме в цьому слові, на думку Гайдеггера, «...спалахнула сутність істини» [6, 289]. Але ця сутність не була усвідомлена й осмислена навіть у давньогрецькій філософії, не кажучи вже про пізніші часи. Тож головну інтуїцію Гайдеггера у цьому зв'язку можна сформулювати у формі властивої йому тавтології: істина є відкритість відкритості буття. І саме тавтологія, на мою думку, відкриває те, що істина є одночасно і не істиною, яка замикає й усамітнює нас межами часу. «Прихованість сушого в цілому, тобто справжня не істина, є більш давньою, ніж усяке одкровення того чи іншого сушого» [8, 21]. І в цій «прихованості» виявляється і являє себе таїна людини, таїна її буття і буття взагалі. Таїна, що освячує суперечливу парадоксальність нашого життя. Добра і навіть поетична ілюстрація цього положення належить Г.-Г. Гадамеру: «Природі властиво сходити до світла і ховатися у темряві, квітка відкривається назустріч сонцю і входить своїм корінням у глибини землі» [8, 21].

Проблема співвідношення істини і не-істини відверто перегукується із «змаганням» світу і землі, навколо якого значною мірою побудована програмна для 30-х років доповідь Гайдеггера

«Витоки художнього витвору» (1935). «Світ не буває предметом — він є та не-предметність, якій ми підвладні доти, доки кола народження і смерті, благословіння і прокляття поглинають нас у буття», — пише Гайдеггер [9, 284]. Світ, як істина, розгортає простір свободи нашого власного буття. Він є тим сутнісним «ніщо», яке подає нам надію. З іншого боку, земля «...є виходом на світ постійно замкненого, і, тим самим, приховуючого себе» [4, 287]. Земля може бути порівняна з не-істиною, з таїною, що ховає від нас сенс нашої присутності.

Гностичні мотиви філософії Гайдеггера простежуються у тлумаченні цього питання досить відверто, відкриваючи ще один цікавий напрям її дослідження. Книга Роберта Авенса «Новий гнозис. Гайдеггер, Хіллман та ангели» присвячена його розглядові. «Мислення Гайдеггера... є одночасно шляхом і візією, шляхом, що сам по собі є баченням... Тому філософію Гайдеггера важко викладати у традиційних фіксованих категоріях. Справжнє або медитативне мислення не веде до логічних висновків, на підставі яких можна збудувати систему думок. Нам пропонується бачити не більше, а краще... — бачити те, що ми вже знаємо і знали завжди, але що було затемненим нашим суб'єктивним ставленням і браком уваги. Адже у гнозисі «пізнання є невід'ємним від буття», — пише Р.Авенс [10, 7].

Саме єдність пізнання і буття, точніше кажучи, пізнання до буття, визначає філософію Гайдеггера. Пізнання є визначенням меж світу і землі у контексті відкритої істини. Кружлянням навколо таїни, абрис якої втілений у запитанні: «Чому є дещо, а не ніщо?» Намаганням прорватися від Dasein до Буття, яке є принципово неможливим, але не є неістинним. Саме ці інтенції людства формує «запитуючий шлях» М. Гайдеггера.

Ми згадали слово «межі». Межі Dasein визначає темпоральність, межі буття — час. «Він (Гайдеггер. — С. К.) вводить час як принцип інтерпретації і характеризує його як горизонт усякого розуміння буття, а разом з цим і розуміння людини», — констатує З. Н. Зайцева [2, 163].

Значення часу протягом філософського шляху М. Гайдеггера зростає, і фактичним підтвердженням цього є відома доповідь «Час і буття», яку філософ виголосив в актовій залі Фрейбурзького університету 31 січня 1962 року. Те, що Гайдеггер поміняв місцями ключові слова назви своєї головної книги «Буття і час», є досить промовистим. Особливо якщо згадати глибоке і важливе розуміння «місця» у філософії Гайдеггера. У другий період творчості Гайдеггера саме час стає «найближчим до початку» і, певним чином, визначальним щодо буття.

Чому саме час відіграє ключову роль у мис-

ленні Гайдеггера? Чому саме навколо часу постійно кружляє його загадковий і суперечливий шлях? По-перше, це визначене таємничою невизначеністю поняття, яке адекватне таємничій невизначеності справжньої філософії, невизначеності, що перебуває у постійній присутності.

Хіба час не є близьким і недосяжним, відкритим і замкненим? Відкриття часу як буттєвої основи людського існування адекватно втілено в його обмеженій безмежності, унікальній єдності індивідуально-екзистенціальних і глобально-космологічних параметрів.

По-друге, час суттєво і визначально пов'язаний з головними пунктами «відкриття» Dasein: народженням і смертю. Поняття «буття-до-смерті» відіграє важливу роль у філософії Гайдеггера. Саме усвідомлення власної смертності робить буття автентичним, відкриває можливість справжнього перебування, роблячи «справжньою» темпоральність часу нашого Dasein.

У чому полягає «справжність» людської темпоральності? Звичайно, у самоподоланні і виході на рівень часу, у «прориві» від Dasein до Буття. І саме цей сакраментальний шлях відкривається у мові, «будинку Буття», що є субстанцією онтологічної присутності людини. «Згідно з загальними уявленнями, мова — це один із засобів комунікації. Вона використовується для того, щоб розмовляти і домовлятися, взагалі для взаєморозуміння. Однак мова є не стільки і не в першу чергу висловленням у звуках та на письмі того, що необхідно повідомити. Мова не лише передає у словах і реченнях усе очевидне і все сховане, а вперше розмикає суще як певне суще. Там, де немає мови — у бутті каменя, рослини, тварини, — немає і відкритості сущого, а отже, немає і відкритості несущого, порожнечі. Мова вперше надає ім'я сущому, і завдяки цьому суще отримує слово і явище,» — пише М. Гайдеггер у праці «Виток художнього витвору» [6, 306]. Через понад ніж 20 років — у 1957 році Гайдеггер зробить предметом своєї доповіді вірш Стефана Георга «Слово» і в такий спосіб прокоментує останні рядки поета: «Нема речей там, де немає слова» — «Де не вистачає слова, там немає і речі. Лише «надане у розпорядження» слово надає речі буття» [6, 303].

Поезія у розумінні Гайдеггера виходить за межі мови, перетворюючись на визначальний принцип Буття. «Істина, перебуваючи просвітленням та затворенням сущого, відбувається... поетично. Усе мистецтво, що дає перебувати істині сущого як такій, є поезією», — підкреслює Гайдеггер [6, 305].

Чи не суперечимо ми самим собі, «підіймаючи» поезію над мовою. До речі, дослідники Гайдеггера часто намагаються «повернути» поезію у

контекст мови. Яскравим прикладом подібних інтенцій є останні рядки праці учня Гайдеггера, визначного філософа сучасності Г.-Г. Гадамера «Вступ до праці М. Гайдеггера «Виток художнього витвору»: «Мова випереджає поетичну творчість, і цим, здається, визначений не лише будь-який поетичний витвір, а й будь-який витвір взагалі, і більш того — буття будь-якої речі як речі. Створення мови — це визначальне поетичне створення буття. Мислення, що здатне мислити все мистецтво як поезію, відкриваючи мовне буття всякого художнього створіння, саме ще перебуває на шляху до мови» [8, 115]. Г.-Г. Гадамер, звичайно, обгрунтовує герменевтичний підхід до реальності, визначним представником якого він є. Поезія начебто й присутня у цьому «герменевтичному колі», і водночас «тікає» із мови у власну визначальність.

Будучи субстанцією, землею, мова найадекватніше втілює поезію, створюючи символічний контекст її часової присутності. Поезія як визначальна буттєва якість, яка, власне, це буття і створює, є таємничим сенсом і покликанням людини. Вона втілює надію на подолання смерті. У ній мерехтить містичний вогник спасіння. Втілюючись у мові, створюючи і формуючи мову, поезія «розмикає» зречену обмеженість нашого Dasein, вносячи в останнє присмак справжнього Буття.

На відміну від поезії, сутність якої втілена в одвічній таїні Буття, мова історична. Контекст мови формує шлях народу в історії. Як підкреслює сам Гайдеггер у праці «Шлях до мови», «усяка мова є історичною, навіть там, де людина не відкрила історіографію у новоевропейському сенсі. Мова як інформація теж не мова у собі, вона історична згідно з сенсом та обмеженістю нашої епохи, яка не розпочинає нічого нового, а лише завершує, доводячи до останньої межі, старий, уже визначений зміст Нового часу» [6, 271]. Саме крізь мову можна визначити шлях народу, його справжню історію. Мова «кружляє» навколо Буття, охоплюючи останнє в поезії і як поезію.

Шлях мови у часі визначає історичне перебування. Час фіксує шлях, контекст, що не згасає завдяки таїні поезії. Час визначає кут наближення до таїни, міру поетичного на певному етапі шляху. І ця міра відкритості визначає, у свою чергу, міру відкритості справжнього Буття у Dasein, міру подолання смерті і небуття. Саме ця «міра» і є мірою нашої автентичності, поетичної відкритості крізь смерть до Буття. Осмислити смерть як шлях її власного подолання — ось «нерв» філософії Гайдеггера.

На відміну від попередньої раціоналістичної традиції, Гайдеггер прокладає новий (не зовсім вдале слово, адже ще Екклезіаст учив: «Немає

нічого нового під Сонцем», і Гайдеггер, на мою думку, це чудово розумів) шлях, шлях до мови, і далі — крізь мову, до поезії. Одночасно він відкриває втрачені шляхи, забуті шляхи «початку», що були реальною альтернативою історії розвитку нашої цивілізації. Тому, перекладаючи і витлумачуючи відомий вислів Анаксимандра у праці «Вислів Анаксимандра» («Der Spruch des Anaximander» 1957), Гайдеггер зазначає: «Завдання полягає у тому, щоб передусім розкрити, про що промовляє цей вислів. Лише тоді ми зможемо повною мірою осягнути, що саме воно говорить про те, що говорить» [7, 35]. А значення адекватного перекладу, перекладу не мови, а думки, сенсу, поезії сприймається Гайдеггером як визначення долі цивілізації: «Ми можемо з перебільшенням, але тією ж мірою (і з таким же успіхом) воістину стверджувати: доля європейського Заходу залежить від перекладу слова «сущє», за тієї умови, що переклад перебуває у перекладі до істини того, що надійшло до мови у цьому слові «сущє» [7, 46].

Це справді, глибока інтуїція. Те, що Гайдеггер повертає нас до мови та в мову, відкриває простір для людського мислення, простір, у якому відкриває і замикає себе наша свобода бути. «Ми існуємо передусім у мові і при мові. Шлях до неї, таким чином, непотрібний. До того ж шлях до неї є неможливим, якщо ми вже там, куди він повинен вести... однак, чи справді ми там? Чи справді ми у мові такою мірою, що можемо торкнутися її сутності, розуміємо її як мову і, вслухаючись власне в неї, сприймаємо її? Чи є ми, без усяких зусиль, близькими до мови? Чи шлях до мови як мови — найдовший з усіх, які тільки можна помислити? Не лише найдовший, а й обнесений перепонами, що йдуть від самої мови, як тільки ми намагаємось осмислити власне її?» — розмірковує Гайдеггер [3, 259] у праці «Шлях до мови» (1959). Свою мету він окреслює у фразі про необхідність надати слово мові як мові. Із подібного «промовляння» постає справжнє Буття, поетична стихія якого захоплює Dasein, руйнує його межі, відкриваючи свободу і приховуючи смерть.

М. Гайдеггер не претендує на роль першовідкривача філософського методу «прислухання до мови». Він із вдячністю, навіть з пієтетом згадує власних попередників, зокрема Вільгельма Гумбольдта і його працю «Про різницю в побудові людських мов і його впливі на духовний розвиток людського роду» (1836). «Розпочавшись у грецькій античності і розійшовшись різними шляхами, роздуми про мову досягають, однак, своєї вершини у думці Вільгельма Гумбольдта..., у великому вступі до праці про мову каві... З тих часів цей трактат, засуджують його чи підтримують, згадують чи замовчують, визначає розвиток

усієї подальшої лінгвістики та філософії мови аж донині», — пише Гайдеггер [3, 261-262].

Таким чином, Гайдеггера можна розглядати як нащадка певної традиції, нащадка, який продовжує шлях до витоків як шлях до мови, а шлях до мови, — як шлях до поезії. Причому поезії справжньої, доленосної, у якій відкривається мова, породжуючи Буття. Серед таких поетів особливе місце, на думку Гайдеггера, займає Гельдерлін. Як зазначає Веронік Фоті у вступі до своєї праці «Гайдеггер та поети» (1992), «для того, щоб осмислити традицію інакше, ніж вона себе репрезентує. ..., Гайдеггер вважає, що мислення має спиратися на «вибухові вислови» доленосних поетів. Поет, чие «суше неказане», чекає, передусім, на тлумачення мислителя на користь майбутнього Німеччини та Заходу взагалі, є, у його розумінні, Гельдерлін» [8, 18]. І справді, Гайдеггер «другого періоду», починаючи з 1934-1935 років, коли ним був прочитаний перший курс лекцій, присвячених Гельдерліну, постійно звертається до творчості цього поета.

У «Листі про гуманізм» Гайдеггер назве Гельдерліна «...здатним слухати долю світу» [3, 206]. Здатним слухати! Тобто сприймати у себе та екстраполювати на мову відчуття присутності долі. Цікаве спостереження з цього приводу належить П.П. Гайдено: «Слух — це і є споглядання у тьмі; слух — нічний зір. Якщо Платон замінив спогляданням філософа слух поета, то Гайдеггер намагається зробити навпаки» [1, 211].

Те, що намагається почути у поезії Гельдерліна Гайдеггер є, по суті, неказаним, темним, автотонним: землею або таїною, яка присутня у бутті і як буття. Ми знову повертаємось до сакраментального питання: «Чому є дещо, а не ніщо?» І це «є» обумовлене часом, що надає будь-якій речі присутність. І час присутності відкриває та прояснює наше існування.

Вже було сказано про мову як субстанцію існування. Обумовлена часом історичність мови відкриває людині простір її власної присутності. І природа цієї присутності найадекватніше втілена у поезії. Говорячи про поезію, дозволю собі використати дещо поетичну метафору: поезія — це

варіація вічності на тему певного часу. Таїна поезії втілює «спалахи надії» на подолання смерті.

«Темне коріння» поезії є її благословінням і прокляттям, і подібна амбівалентність є тотожною амбівалентності людської долі. Особливо гостро ця амбівалентність простежується у долі творчої людини, що власним життям «з'єднує» світ і землю, дух і матерію — ці одвічні полюси людського існування.

Максимальне наближення до цієї єдності відкривається людині у поезії. Як підкреслює В. Фоті, для Гайдеггера «... поезія сама по собі має бути «тим, що є першим і теперішнім» [9, 45]. Першим — тобто визначальним, тим, з чого походить і до чого повертається наше перебування у світі. Теперішнім — тобто невловимим і таємничим моментом, що це перебування втілює. Моментом, якого начебто і немає (згадаємо поняття «раптом» у Платона!) і який, у той самий час, крізь неможливість створює наше «є». Створює — тобто у творчості і крізь творчість формує контекст нашої присутності. Контекст, що є поетичною відповіддю на таїну буття, на текст, у якому «спочатку було Слово...».

Як ми вже казали, домен поетичного не обмежений межами мови у лінгвістичному сенсі. Поетичним може бути і давньогрецький храм, і картина Ван Гога. Мистецтво взагалі і поетична мова зокрема є засобом комунікації людини з буттям, комунікації, у якій останнє відкриває людині її долю. «Мистецтво не створює «світ», воно лише відкриває його. Але, відкриваючи, воно вперше робить його зримим, а крізь нього робить зримим усе суще. Таким чином, мистецтво «здійснює» істину буття. Митець і поет «пасуть» буття», — пише з цього приводу П.П. Гайдено [1, 200].

Що означає «пасти буття»? Визначати межі його присутності? Вводити присутність, як буття, у часовий контекст? «Пастити», на мою думку, означає намагання створювати контекстуальні межі власного життя, визначені часом, у якому життя минає. Водночас створений контекст формує глобальний контекст історичної епохи. Епохи, що втілює певний тип буття, певний тип наближення до таїни.

1. Гайдено П.П. Искусство и бытие. М. Хайдеггер о сущности художественного произведения // Философия. Религия. Культура. Критический анализ современной буржуазной философии. — М.: Наука, 1982.

2. Зайцева З.Н. Мартин Хайдеггер: Язык и Время // М. Хайдеггер. Разговор на проселочной дороге. — М.: Высш. шк., 1991.

3. Хайдеггер М. Время и бытие. — М.: Республика, 1993.

4. Современная западная философия. Словарь. — М.: Политиздат, 1991.

5. Хайдеггер М. Разговор на проселочной дороге...

6. Хайдеггер М. Исток художественного творения // Западная эстетика и теория литературы 19-20 вв. — Изд-во Моск. ун-та, 1987.

7. Гадамер Г.-Г. Актуальность прекрасного. — М.: Искусство, 1991.

8. Avens Robert. The New Gnosis. Heidegger, Hillman and Angels. Spring Publications Inc. Dallas. Texas, 1984.

9. Foti Véronique M. Heidegger and the poets. Humanities Press. — NJ; London, 1992.

Kurbatov S. V.

**POETRY AS A CRITERION OF ONTOLOGICAL TRUTH
(Martin Heidegger's «Tempus omnia revelat»)**

The article uses the material gained by the author via the research in the USA within the framework of the RSEP programs administered by the American Councils of international Education ACTR/ACCELS.